

Burgerverzet en executies in bolwerk Brugge¹

Een eeuw geleden werd kapitein Charles Algernon Fryatt terechtgesteld op wat nu het ‘Beluik der Gefusilleerden’ heet. Verscheidene Belgische verzetslieden lieten hier eveneens honderd jaar geleden het leven.

De vraag naar de achtergrond van die terechtstellingen blijft belangrijk. Sommigen verwerpen vandaag de dood van Fryatt en anderen als zinloos, in de context van een oorlog die überhaupt zinloos zou zijn geweest.² Naar mijn mening is dit onterecht. Niet dat ik ervoor pleit om de oorlogsretoriek van stal te halen en deze mensen af te schilderen als helden gedood door barbaren. Maar we moeten erkennen dat deze mensen zijn gestorven voor een zaak die ons vandaag nog aanbelangt.

DE ZAAK-FRYATT

Lente 1915. Het Duitse *Marinekorps Flandern* bezet de Vlaamse kust (met Brugge) en bestookt van daaruit het handels- en passagiersverkeer op de Noordzee. Op 28 maart 1915 wordt het één Britse kapitein teveel. Een Duitse onderzeeër bestookt het passagiersschip *SS Brussels*. De kapitein, Charles Fryatt, keert zijn schip en maakt aanstalten om de onderzeeër te rammen, die schielijk onder de golven verdwijnt. Fryatt krijgt van de Britse Admiraliteit een gouden horloge als beloning. Maar de Duitse zeemacht zal wraak nemen.³

En wel aldus. Zomer 1916. De langverwachte botsing tussen de machtige Britse en Duitse oorlogsvloten is ergekomen... en die *clash*

¹ Bewerkte tekst van mijn lezing op de herdenkingsplechtigheid Charles Algernon Fryatt, Beluik der Gefusilleerden/Gerechtsgebouw, Brugge, 27 juli 2016, in aanwezigheid van familieleden van Charles Fryatt en Abel Rivière, ambassadeur Alison Rose, burgemeester Renaat Landuyt, overheidspersonen en belangstellenden.

² Zo bijv. een recente publicatie van de Nederlandse historicus J.H.J. ANDRIESEN, ‘De terechtstelling van kapitein Charles Fryatt’, 2013, <http://www.wereldoorlog1418.nl/Hans-Andriessen/De-terechtstelling-van-kapitein-Charles-Fryatt.pdf>.

³ P.G. HALPERN, *A Naval History of WWI*, Londen, 1995, p. 296.

of the titans heeft in het geheel geen verschil gemaakt.⁴ Dus glijdt de blik van de Duitse zeemacht weer naar de basis in Vlaanderen, van waaruit de marine steeds vérdgergaande claims legt op de Noordzee.⁵ Op 22 juni 1916 kaapt een Duitse destroyer het schip van Fryatt. Met zijn bemanning wordt hij naar Zeebrugge geleid.

Aan boord zitten ook 50 ontsnapte Russische krijgsgevangenen; het *Marinekorps* grapt dat “we er erg trots op zijn dat we Russen hebben kunnen vatten in Vlánderen.”⁶ Fryatt wordt naar een Duits kamp gebracht, aldaar formeel aangehouden, teruggevoerd naar Brugge en daar berecht. Tijdens een slechts twee uur durend proces verklaren de militaire rechters hem tot “franc-tireur”, m.a.w. een burger die zich illegaal in de strijd heeft gemengd. Ze veroordelen Fryatt ter dood. Hij wordt onmiddellijk terechtgesteld - door een haastig verzameld peloton, dat nog even snel wat schietoefeningen heeft gedaan.⁷ De Duitse pers oordeelt dat Fryatt de regels van beschaafde oorlogsvoering heeft geschonden, en dan nog in opdracht van de Britse regering; kranten noemen hem zelfs “een huurmoordenaar.”⁸

De terechtstelling wordt een internationaal schandaal. Gerechtelijke moord, roepen de Britten; in Australië komt het jaar daarna een film uit met de titel *De Moord op Kapitein Fryatt*. Die reacties zijn te verwachten, maar ook uit meer neutrale hoek is de veroordeling scherp. De *New York Times* spreekt van een “weloverwogen moord.”⁹

4 F. NAGLER, J. HILLMANN & M. EPKENHANS (eds.), *Jutland. World War I's greatest naval battle*, Lexington, 2015.

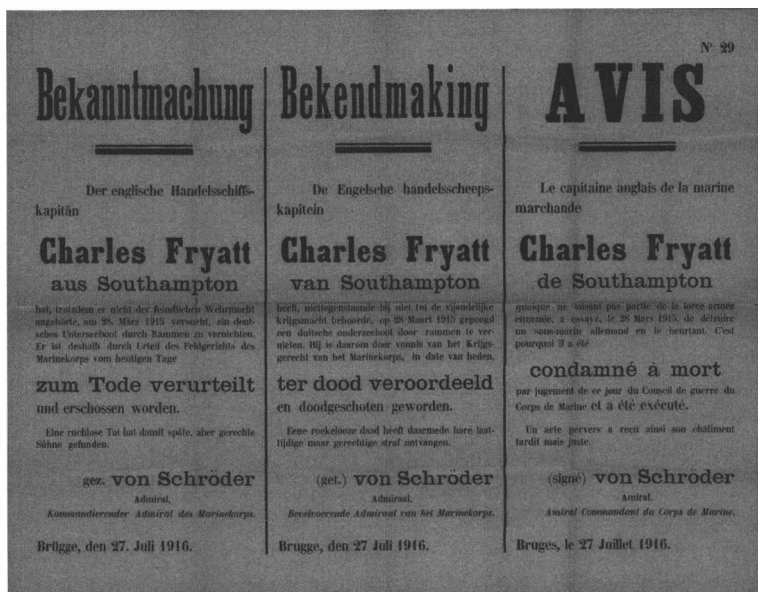
5 Zie het hoofdstuk ‘Claims op de zee’ in: S. DE SCHAEPDRIJVER, *Bolwerk Brugge: Bezette Stad in 14-18*, Veurne, 2014; zie ook M.D. KARAU, “*Wielding the Dagger*”: the *MarineKorps Flandern and the German War Effort, 1914-1918*, Westport (Connecticut)-Londen, 2003, p. 73-74.

6 ‘Der aufgebrachte englische Dampfer “Brussels” nach der Ankunft in Flandern’, in: *An Flanderns Küste* 15 juli 1916, p. 71.

7 ANONIEM [de Brugse schepen Louis Ryelandt], *De terechtstellingen te Brugge onder de Duitse bezetting door een ooggetuige*, Brugge, z.d.

8 Woorden uit het persbericht van het officieuze persagentschap *Wolff's Telegraphisches Bureau* van 31 juli 1916, overgenomen in de Duitse en Oostenrijkse pers; zie o.a. ‘Die Hinrichtung Fryatts: Deutsche Erwiderung auf Greys Polemik’, in: *Die Zeit*, 1 augustus 1916.

9 HALPERN, *Naval History*, p. 296.

Aanplakbrief met de aankondiging van de terdoodveroordeling en terechtstelling van kapitein Charles Fryatt, ondertekend door admiraal von Schröder, 27 juli 1916 (Stadsarchief, Modern Archief, Duitse oorlogsplakaten, nr. 634)

WAAROM EEN SCHANDAAL?

Waarom die verontwaardiging om de dood van één man tegen de achtergrond van de duizenden frontdoden elke dag? Ging het hier enkel om oorlogspropaganda?

Nee, het ging om iets wezenlijks. Hoewel Fryatt niet geheel vrijuit ging, was hij veroordeeld op twijfelachtige gronden. Het zeerecht ter zake was uiterst complex en de onderzeese oorlog was een totaal nieuw gegeven. Het stond dan ook helemaal niet vast of Fryatt wel een misdaad had gepleegd, laat staan een hálsmisdaad. De Amerikaanse gezant in Brussel drong aan op een gespecialiseerde advocaat. Het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken ging akkoord, en zelfs de Duitse admiraliteit. In Brugge stelde de eigen advocaat van het Marinekorps dat hij absoluut geen expert was in dit soort zaken. Hij pleitte voor uitstel.¹⁰

10 G. HANKEL, *Die Leipziger Prozesse: Deutsche Kriegsverbrechen und ihre strafrecht-*

Maar de bevelhebber van het *Marinegebiet*, Admiral Ludwig von Schröder, weigerde en het proces ging door, met het gekende gevolg. Het is tekenend dat Fryatt onmiddellijk werd terechtgesteld, terwijl terdoodveroordeelden normaal in beroep konden gaan. Heel Brugge zag de executie als een daad van persoonlijke wraakneming van von Schröder en wist dat Berlijn hem had willen tegenhouden.¹¹ (Na de oorlog zou Londen proberen om von Schröder te laten veroordelen als een oorlogsmisdadiger, maar Duitse rechters verklaarden de zaak niet-ontvankelijk.¹²)

Met andere woorden, Fryatts proces en terechtstelling waren een breuk met de regels, en dáárom werden ze een internationaal schandaal. Maar waren “regels” dan zo belangrijk tegen de achtergrond van een intense oorlog? Brak oorlog niet alle regels?

Toch niet. De internationale rechtsorde deed er, voor de oorlogsgeneratie, wel degelijk toe. Wie de Grote Oorlog begrijpen wil, moet dat erkennen.¹³ Voor de Britten, die het grootste leger uit hun geschiedenis naar het Europese vasteland stuurden, telde het internationale evenwicht; de invasie van het neutrale België had oprechte verontwaardiging gewekt, en niet alleen bij de geschoolde elite. De Britse cultuur was in die dagen doordeesemd van een gevoel van missie. Dit behelsde zeer zeker een dimensie van superioriteit, en het stond machtsmisbruik bepaald niet in de weg. Maar toch - het idee van een “Concert van Europa” waarin ook kleine landen recht op zelfstandig bestaan genoten, raakte wel degelijk een snaar in brede kring. En de zaak-Fryatt ging om nog een ander verworven recht, de vrijheid op zee.

Maar waarom namen sommige Duitse leiders dan het risico om Duitsland internationaal te discrediteren, net nu de storm een

liche Verfolgung nach dem Ersten Weltkrieg, Hamburg, 2003, p. 442-451; over het verzoek van Brand Whitlock, p. 448, n. 169. Voor een diepgaande analyse van de zaak-Fryatt en het internationale recht, zie I.V. HULL, *A Scrap of Paper: Breaking and Making International Law during the Great War*, Ithaca (New York), 2014, p. 252-255.

11 [RYELANDT], *De terechtstellingen*.

12 HALPERN, *Naval History*, loc. cit.

13 HULL, *A Scrap of Paper*.

beetje was geluwd rond de schandalen van 1915: het zinken van de *Lusitania* en de terechtstelling van de Engelse verpleegster Edith Cavell (die het Verenigd Koninkrijk in één klap duizenden vrijwilligers had bezorgd) ...?

Het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken was er, zoals we hebben gezien, zeer op gesteld om nieuwe imagoschade te vermijden. Maar het kon zijn wil niet altijd doordrukken. In Duitsland was het burgerlijk gezag immers veel meer ondergeschikt aan het militaire gezag dan het geval was in Frankrijk of het Verenigd Koninkrijk. En de Duitse militairen hadden zo hun eigen mening over wat de oorlog nu eenmaal vergde.

CLAIMS OP DE NOORDZEE

Wat betekent dit voor Charles Fryatt en voor Brugge? De terechtstelling van Fryatt was een manier om claims op de Noordzee kracht bij te zetten. Waarom? Wat was de bredere strategie?

Zoals eerder gezegd, de Britten (net als de Fransen en de Belgen) definieerden de oorlog als een oorlog om het herstel van de internationale rechtsorde. Maar hoe definieerden de Duitsers de oorlog? De geallieerden mochten hun tegenstanders graag afschilderen als bloeddorstige militaristen, bezeten door veroveringszucht, maar niets was minder waar. Ook in Duitsland werd de oorlog in brede kring oprecht ervaren als een verdedigingsoorlog.¹⁴ Het algemene gevoel was dat het land aan alle kanten werd omringd door vijanden en dat de oorlog die omcirkeling moest doorbreken. Een breed gedeelde opinie, óók onder socialisten.

Toch zou juist de Duitse socialistische partij over deze kwestie in tweeën breken. Want de Duitse zelfdefinitie behelsde een paradox: het argument van zelfverdediging ten spijt, waren het Duitse troepen die, zowel aan West- als Oostfront, veroverd gebied bezetten. Kritische stemmen in Duitsland wezen hierop.¹⁵

14 A. WATSON, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War, 1914-1918*, Londen, 2014.

15 S. BERGER, 'Die Parteispaltung während des Ersten Weltkrieges', in: B. FAULENBACH & A. HELLE (eds.), *Menschen, Ideen, Wegmarken. Aus 150 Jahren deutscher*

Maar voor vele anderen vormden deze veroverde gebieden enkel een vooruitgeschoven verdedigingslijn voor Duitsland; bezetten was dus een vorm van zelfverdediging. Zeker in het geval van België en alleszins in het geval van de Vlaamse kust.

Die kust was van grote waarde voor de Duitse oorlogsinspanning. Eens het Westelijk Front was vastgelopen, werd bezet België her-schapen in één grote verdedigingspost. En voor de kust gold dat in verhevigde mate. De driehoek Brugge-Zeebrugge-Oostende werd intens uitgebouwd. De havens werden uitgediept en bewa-pend, de kustbatterijen almaar krachtiger,¹⁶ vóór de kust kwamen mijnevelden. Tegen juni 1915 was de Vlaamse kust uitgegroeid tot de zwaarst versterkte kustlijn ter wereld.¹⁷

Waar toe diende die kustbasis? Niet voor een geplande invasie van het Verenigd Koninkrijk. Wèl voor een uitputtingsslag te-gen geallieerde scheepsroutes in de Noordzee, een slag gevoerd met lichte types duikboten (B- en C-klasse) en met lichte sche-pen. Dat type oorlog op zee heette *Kleinkrieg* - in tegenstelling tot *Grosskrieg*, de botsing van oorlogsvloten op hoge zee. Admiraal von Schröder, die reeds vóór de oorlog een eventuele *Kleinkrieg* tegen het Verenigd Koninkrijk lang en diep had bestudeerd, be-val thans zijn *Marinekorps* een forse positie uit te bouwen op de Vlaamse kust. Zijn vloot slaagde er zelfs in mijnen te leggen aan de monding van de Theems. Een uitvalsbasis voor een aanval op Engeland was von Schröders Brugse bolwerk niet; wèl een basis voor een uitputtingsslag. Én het was een bolwerk om de Duitse veroveringen te beschermen. In die zin was ook deze regio onder-deel van een wezenlijk statische oorlog.¹⁸

Dit hevig versterkte bolwerk werd ook naar binnen toe versterkt. Burgers uit de streek zagen hun bewegingsvrijheid ontzaglijk inge-

Sozialdemokratie, Berlijn, 2013, p. 52-61. Zie ook M. DREYER & O. LEMBCKE, *Die deutsche Diskussion um die Kriegsschuldfrage 1918/19*, Berlijn, 1993, p. 31-55.

16 P. VERBEKE, "de kustbatterijen" in: IDEM, *Leven in een bezette stad: Brugge 14-18*, ongepubliceerde studie, 2011. Met oprechte dank aan Dr. Verbeke voor de inzage in zijn werk.

17 KARAU, *Wielding the Dagger*, p. 25-28.

18 DE SCHAEPDRIJVER, *Bolwerk Brugge*.

perkt: bruggen, kanalen, spoorwegen en stranden waren verboden terrein. Vrouwen werden met regelmaat onderworpen aan vernederende onderzoeken om na te gaan of ze geen verboden documenten bij zich hadden. En tijdens de tweede oorlogshelpt zou het *Marinekorps* zijn eigen troepen controleren op verboden lectuur - zeker de manschappen van Poolse, Elzasser, of Deense afkomst.¹⁹

Het ging er, kortom, om dit bolwerk voor Duitsland te behouden. Voor von Schröder was dat een topprioriteit. Hij was van mening dat, ook al won Duitsland deze oorlog, er een tweede Duits-Britse oorlog volgen zou. En voor die tweede ronde was het bezit van de Vlaamse kust cruciaal. Meer nog, wellicht zou het Duitse bolwerk aan de Vlaamse kust de Britten van een tweede oorlog doen afzien en hen ertoe brengen Duitsland zijn “rechtmatige wereldstatus” (von Schröders woorden) te gunnen. De Belgen, schreef hij, zou het allemaal niet zoveel kunnen schelen: die maalden niet om zelfstandigheid, als ze maar welvaart genoten. Het mag duidelijk zijn: von Schröder had geen hoge dunk van de Belgen.²⁰

HET BOLWERK ONDERGRAVEN: BURGERVERZET

Toch bleken er burgers bereid om op gevaar van eigen leven het bolwerk te ondergraven. Op 16 september 1915 werden in Brugge zes mannen terechtgesteld voor diverse daden van burgerverzet. Eén van hen was Emiel Van Veirdeghem, landbouwer, 59 jaar oud; hij had het voor de Duitse troepen cruciale spoorwegknooppunt in Aalter bespioneerd. Getuigen vertelden later dat hij zich in de gevangenis kranig had gedragen en had verklaard de prijs te willen betalen voor zijn bijdrage aan de verhoopte bevrijding. Van Veirdeghem bleef stoïcijns tot het einde: voor het executiepeloton nam hij afscheid met de onsterfelijke woorden: *Salut, zulle!* ... een manier om te tonen dat hij niet klein te krijgen was.²¹

19 DE SCHAEPDRIJVER, *Bolwerk Brugge*.

20 Von Schröder aan von Tirpitz en Keizer Wilhelm II, 31 maart 1915, FREIBURG-IM-BREISGAU, *Bundesarchiv-Militärarchiv* [verder BA-MA Freiburg], RM3:5639, citaat in: KARAU, *Wielding the Dagger*, p. 95.

21 [RYELANDT], *De terechtstellingen*; zie ook L. SCHEPENS, *Brugge bezet 1914/1918-1940/1944: het leven in een stad tijdens twee wereldoorlogen*, Tielt, 1985, p. 198. De rode affiche die de terechtstelling aankondigde wordt bewaard in: BRUGGE, *Stadsarchief* [verder SAB], Modern Archief, I. Algemeen Bestuur, Aanplakbrieven.

Spioneren was een middel om het bolwerk van binnenuit aan te vallen. Het was een ongewapende vorm van verzet, zoals het overgrote deel van het burgerverzet in de Eerste Wereldoorlog. Burgers namen de wapens niet op, maar gebruikten hun specifieke wapens: plaatselijke kennis en contacten. En durf.

Eén treffend voorbeeld is dat van de Brugse Jeanne De Beir, een 41-jarige weduwe die in Duinkerke woonde en dienst had genomen bij de Franse inlichtingendiensten. Voor haar spionagewerk maakte ze gebruik van haar contacten langs de hele kust, van Noord-Frankrijk tot Zeeuws-Vlaanderen. Én haar contacten in Brugge: een kennis die een café had waar *Marinekorps*-troepen kwamen; haar zuster, die een pension bestierde waar Duitse officieren logeerden, en waar De Beirs dochter ook werkte. Moeder en dochter legden samen de hand op leerzame documenten, bijv. een kaartje dat aangaf waar de kustbatterijen stonden. De Beir smokkelde zélf haar rapporten naar Nederland. Vandaar keerde ze terug naar Duinkerke voor opdrachten en trok dan weer naar Brugge. Met andere woorden: Jeanne De Beir slaagde erin een hele reeks barricades te omzeilen en langs de hele bezette kust een communicatielijn van Frankrijk naar Nederland te herstellen. Maar lang duurde het niet: juist haar vele omzwervingen wekten wantrouwen bij de Duitse contraspionagediensten. Veel konden ze niet bewijzen, maar het leed geen twijfel dat ze een belangrijke rol had gespeeld. En dus kreeg De Beir op 19 november 1915 de doodstraf. Von Schröder was niet van plan haar genade te verlenen, de storm rond de terechtstelling van Edith Cavell op 12 oktober ten spijt. De executie van een vrouw, een als extreem ingeschatte stap, diende potentiële spionnen duidelijk te maken dat het *Marinekorps* voor niets terugdeinsde om het bolwerk te beschermen. Toch moest de admiraal inbinden tegen het (voor één keer) verenigde front van het Berlijnse Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Brugse gemeentebestuur.

Ik zal wat dieper ingaan op de manier waarop De Beirs leven werd gered, want het verschaft inzicht in de machtsdynamiek. Haar terechtstelling was vastgelegd voor 21 november 1915 in de namiddag. Maar eerder die dag vond in Brugge een ceremonie plaats:

de inwijding van een monument bij het ereperk voor de Duitse gesneuvelden op de Brugse begraafplaats. (Als monument koos het *Marinekorps*, veelzeggend genoeg, een met veel moeite van de Noord-Duitse heide naar Vlaanderen versleepte monoliet.) Bij de inhuldiging van dat monument sprak de Brugse burgemeester Amédée Visart de Bocarmé waardige woorden: voorbij de dood, stelde hij, verdwijnt de vijandschap en resten enkel broederschap, waarheid en liefde.²² De burgemeester nam de gelegenheid om von Schröder aan te spreken over De Beir. De admiraal, wellicht onder de indruk van de plechtigheid, stemde toe in uitstel van executie. En dát gaf de Duitse diplomatie de kans om in actie te treden. In Berlijn sprak de minister van Buitenlandse Zaken het keizerlijke gerechtshof aan. Het hielp: De Beir verkreeg, na enkele weken, genade. In februari 1916 werd ze naar een Duitse gevangenis vervoerd, waar ze, hoewel in zeer harde omstandigheden, de oorlog overleefde. De Beir keerde na de oorlog terug naar Brugge, opende er een hotel, en stierf in 1971, bijna 100 jaar oud.²³

Zij was een uitzonderlijke figuur, zoals andere verzetsmensen ook. Toch weerspiegelt de door die mensen gemaakte keuzes een bredere overtuiging in de bezette samenleving: het wijd verspreide vertrouwen in de bevrijding. Een vertrouwen dat wortelde in een onwrikbaar rechtvaardigheidsbeginsel: de invasie gold als een grove schending van het recht en kón dus per definitie geen blijvend resultaat opleveren. (In het meer cynische jaar 1940 zou deze gedachte al lang niet meer zo rotsvast overeind staan, ook in Brugge niet - maar dat is een ander verhaal.²⁴)

22 De tekst van de toespraak in: STAD BRUGGE, *Gemeenteblad 1915-1918*, p. 107-108.

23 BA-MA Freiburg, RM120/161, lijst met spionnen, 5 december 1916; J. DE BEIR [sic], *In the Eagle's Claws*, Brugge, z.d. [1928]; zie o.a. de kaart op p. 65 over haar spionagetochten. Over haar genadeverlening, p. 112, 156. De door de Duitsers gencesureerde pers: 'Uit Brugge: de verzoenende kracht van het graf', in: *De Gazet van Brussel*, 10 januari 1916, p. 5. De brief van Von Jagow: D. DE WEERDT, *De vrouwen van de Eerste Wereldoorlog*, Gent, z.d. [1990], p. 184-189. Zie ook SCHEPENS, *Brugge bezet*, p. 200, 252. N.B. Er heerst enige verwarring over de spionagedienst waar zij voor werkte, maar het was wel degelijk de Franse: ze kreeg haar opdrachten van Colonel Jean Wallner (Grand Quartier Général). Ook wordt wel eens geschreven dat von Schröder haar genade verleende, maar hij stemde enkel toe in uitstel, vandaar Von Jagows brief.

24 SCHEPENS, *Brugge bezet*, p. 133 en *passim*.

En dus bleven vormen van verzet levend. De risico's groeiden, want de Duitse contraspionagediensten werden steeds vervaarlijker. Zo slaagden ze erin een netwerk op te rollen geleid door Pierre Mus, een naar Brussel verhuisde kleermaker uit het dorp Dudzele. In maart 1916 werden drie van Mus' mensen in Brugge aangehouden; hijzelf kon ontsnappen.

Op 12 april werden de drie ter dood veroordeeld. De gezinnen mochten snel afscheid nemen terwijl de wagen naar de executieplek al klaarstond - en bij de executieplek, waar de doodskisten al gereed stonden, wachtten de schepenen, die de terechtstelling moesten bijwonen, in de stromende regen. Maar op het laatste moment kwam nieuws van uitstel. Er was hoop. In werkelijkheid werd de executie uitgesteld omdat de *Polizei* alsnog hoopte Pierre Mus te vatten. Hij was op dat moment de meest gezochte man van Europa: tijdens zijn vlucht had hij een Duitse politieman neergestoken. Zijn twee broers, die zelf spionagenetwerken leidden, werden terechtgesteld, één in Gent en één in Brussel.

Intussen had in Brugge het *Marinekorps* besloten om alsnog over te gaan tot de terechtstelling, en wel op 8 mei - de dag waarop normaal de Heilig-Bloedprocessie zou uitgaan. Een bewust gekozen dag om de Bruggelingen te tonen wie het voor het zeggen had. Temeer daar één van de gevangenen, de 49-jarige gepensioneerde rijkswachter Jules Delaplace, in de laatste vóóroorlogse processie nog bij de erewacht had behoord. En zo werden de drie terechtgesteld, terwijl, buiten de muren van het beluik, een grote menigte zwijgend stond te wachten. Neumann, de bevelhebber van het peloton, een reserve-officier die in het gewone leven notaris was, had het zwaar. Traag schreden de veroordeelde mannen voorbij de schepenen; één vroeg hen voor zijn gezin te zorgen. Net vóór de schoten weerklonken, slaakten twee van de mannen patriottische kreten. Toen was het voorbij. Neumann was de wanhoop nabij; "we hadden haast medelijden met hem", zei een getuige later.²⁵

25 J. VAN DER FRAENEN, *Voor den kop geschoten: executies van Belgische spionnen door de Duitse bezetter (1914-1918)*, Roeselare, 2009; [RYELANDT], *De terechtstellingen*.

Er zouden die zomer nog twee executies volgen: Leopold Brion, een jonge meestergast uit Wenduine, en Abel Rivière, een jonge tekenaar uit Brugge, hadden voor het Britse Groot Hoofdkwartier de kustverdediging in de duinen in kaart gebracht. Maar hun koe-rierster werd aan de Nederlandse grens aangehouden. Alle drie werden ter dood veroordeeld. De vrouw kreeg genade, Brion en Rivière niet. Ze werden terechtgesteld op 2 augustus 1916. Twee Brugse schepenen waren aanwezig, en de burgemeester van Wenduine. Weer bracht een menigte een stille hulde.²⁶

TERECHTSTELLING ALS THEATER

Het was de laatste terechtstelling. Na die zomer zou het bezetten- de leger zijn macht op een ándere wijze onderstrepen. Die terecht- stellingen waren, zoals uit het voorgaande blijkt, op haast theatrale wijze verlopen. Zéker in Brugge. In Brussel, Antwerpen, Gent, Luik en elders werden verzetsmensen gefusilleerd buiten de be- bouwde kom, vroeg in de ochtend, en zonder getuigen. In Brugge echter in volle dag, in een beluik in een drukke arbeiderswijk in het centrum, en in aanwezigheid van plaatselijke notabelen. De terechtstellingen gingen gepaard met enig ritueel: voorname uit- wisselingen tussen notabelen en officieren, laatste brieven en laatste uitroepen, een ingetogen menigte. Maar in de zomer van 1916 waren ze ten einde. (Ook tijdens de tweede bezetting kwam dit ritueel niet terug: verzetsmensen werden op afgelegen plekken terechtgesteld, zoals in de bossen van Loppem, en zonder getui- gen.²⁷) Na de zomer van 1916 demonstreerde de bezetter zijn gezag op andere wijze. De haast theatrale confrontaties in het Beluik maakten plaats voor de massale deportatie van dwangarbeiders.

MASSAAL, ANONIEM GEWELD TEGEN BURGERS

Vanaf nu werden bezetten veel meer het doelwit van anoniem geweld. Deportatie en dwangarbeid vernielden de broze overle- vingssystemen van arbeidersgezinnen en genereerden een sfeer van terreur. Al bereikten die deportaties niet de extremen van

26 [RYELANDT], *De terechtstellingen*, zie ook SAB, Feesten en Plechtigheden, alge- meen, Vaderlandsche Betoogingen 1919 I.

27 SCHEPENS, *Brugge bezet*, p. 202.

geweld tegen burgers die de volgende oorlog zouden kenmerken - althans aan het Oostfront - binnen de context van '14-'18 overschreden ze een grens.

En, belangrijk: deze verschuiving vond, *mutatis mutandis*, ook in het geallieerde kamp plaats. De hevige bombardementen op de kust en Brugge van de tweede oorlogshelpt wijzen zondermeer op vergroving: geallieerde bevelhebbers waren steeds meer bereid *collateral damage* te aanvaarden.

TOT BESLUIT

Kortom - de terechtstelling van Charles Fryatt vond plaats op een breekpunt in de oorlog. Zijn dood drukte een normvervaging uit, een uitbreiding van de grenzen van het geweld - maar tegelijk werd hij terechtgesteld op vormelijke wijze. Aan dát soort rituelen kwam nu een einde. De nieuwe slachtoffers, de weggevoerde dwangarbeiders, waren anoniem. Overlevenden vonden na de oorlog nauwelijks erkenning: ze hadden tenslotte, zo luidde de wrede conclusie van de goegemeente, voor de vijand gewerkt. Monumenten droegen enkel de namen van dwangarbeiders die tijdens of kort na hun wegvoering waren omgekomen.²⁸ Maar ook zij bleven een massa: niet één van hen werd als individu herdacht. Rond de gefusilleerde verzetsmensen daarentegen groeide na de oorlog een heldencultus, compleet met postkaarten, hagiografieën en gedichten. Plechtige herbegravenissen ritmeerden het naoorlogse jaar 1919. Monumenten verrezen.

Die cultus voor de terechtgestelden diende te onderstrepen dat niet alleen het front helden had gegenereerd: ook in het bezette land hadden Belgen pal gestaan. Internationaal onderstreepte de cultus dat bezet België had meegewerkt aan zijn eigen bevrijding. Dit bood weerwerk tegen vernedering: de geallieerden hadden België bij de vredesonderhandelingen voor het verdrag van Versailles niet echt voor vol aangezien. Tot verbittering van

28 S. CLAISSE, 'Le déporté de la Grande Guerre: un 'héros' controversé', in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis/Cahiers d'Histoire du Temps Présent* 7 (2000), p. 127-148.

Op 7 juli 1919 werd het stoffelijk overschot van Charles Fryatt met groot eerbetoon en onder ruime belangstelling vanaf het Provinciaal Hof op de Markt te Brugge overgebracht naar Engeland waar hij werd begraven in zijn geboortestad Dovercourt (foto A.Brusselle, SAB, Fotoverzameling G/C273/1).

vele Belgen; her en der weerklonk zelfs wrokkige taal tegen het Verenigd Koninkrijk.²⁹ Om die wrok tegen te gaan herinnerden grootse plechtigheden het publiek aan de Brits-Belgische vriendschap. Zo de overdracht van het lichaam van Edith Cavell van Brussel naar Norfolk in mei 1919, een grandioze en tot in de puntjes voorbereide ceremonie die honderduizenden mensen trok. Én de overdracht van het lichaam van Charles Fryatt van Brugge naar Dover en vandaar naar een staatsbegrafenis in *Saint Paul's Cathedral*.

Het kon ook minder plechtig. Zeebrugge werd in de jaren '20 een centrum voor oorlogstoerisme. Het onvermijdelijke kon niet uitblijven: een wafeltent met Charles Fryatt-thema, het zogeheten "Chalet Charles Fryatt" dat klanten vergastte op Wafels Siska en kramiek, alsook de aanblik van een stoel waarop de kapitein, naar de uitbater zijn klanten verzekerde, was terechtgesteld.³⁰

29 Die wrokkige taal werd dan wel weer door de Belgische pers gelaakt: S. DE SCHAEPDRIJVER, *Gabrielle Petit: The Death and Life of a Female Spy in the First World War*, Londen, 2015, p. 136-137.

30 A. DESEYNE, 'Fronttoerisme aan de kust na WO1', in: *De Grote Rede*, 36 (2013), p. 82-89.

Dit, toegegeven, wansmakelijke voorbeeld laat zien dat de herinnering aan Charles Fryatt een plaats vond in het dagelijkse landschap van het interbellum. Die herinnering zou vervagen na de Tweede Wereldoorlog, zoals ook de herinnering aan de Belgische verzetsmensen van '14-'18. De Eerste Wereldoorlog gold gaandeweg als absurd; figuren als Fryatt als maaksels van de anti-Duitse oorlogspropaganda.

En toch past het ons, stil te staan bij datgene waar het in de zaak-Fryatt en bij de Belgische verzetsmensen om ging. Te weten: de internationale rechtsorde. Te weten: de onafhankelijkheid van ook kleine, niet tot de tanden toe gewapende staten, al hadden of hebben ze dan machtige burens. Misschien moeten we daar vooral vandáág bij stilstaan, nu Europa's oostelijke grenzen bedreigd worden door een sluipende oorlog gevoerd door de "kleine groene mannetjes" van een vervaarlijk verongelijkte vroegere grootmacht.